

**ВІДГУК**  
**офіційного опонента**  
**на дисертаційну роботу Малої Ганни Дмитрівни**  
**на тему «Мемуари як джерело з історії дисидентського руху в УРСР (1960-**  
**ті – 1980-ті рр.)», представлену на здобуття ступеня доктора філософії в**  
**галузі знань 03 – гуманітарні науки за спеціальності 032 – історія та**  
**археологія**

**Актуальність теми дисертації.** Дисертаційна робота Малої Ганни Дмитрівни присвячена дослідженню мемуарів як джерела з історії дисидентського руху в Українській РСР 1960–1980-х років. Вибір теми видається цілком закономірним як з огляду на сучасний стан української історіографії, так і з урахуванням загальних тенденцій розвитку гуманітарного знання. Проблематика українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр. протягом останніх десятиліть посідає помітне місце в історичних студіях, однак переважна частина досліджень зосереджувалася на реконструкції діяльності окремих осіб і груп, механізмах функціонування радянської репресивної системи, формах опору, самвидаві, правозахисному русі та біографіях його представників. Водночас питання того, яким чином досвід участі в русі спротиву 1960 – 1980-х рр. був збережений, осмислений і представлений самими його учасниками, потребує окремого джерелознавчого та історіографічного опрацювання.

Аналіз мемуарів дозволяє поставити питання не лише про загальну історію руху, а й про різноманітність індивідуальних досвідів, способів самоідентифікації, моделей поведінки його учасників та окремих аспектів українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр. Тема дисертації відповідає сучасним тенденціям розвитку історичної науки, пов'язаним із посиленням уваги до его-джерел, історії пам'яті та повсякденності.

**Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності й новизни.** Обґрунтованість отриманих результатів значною мірою забезпечується відповідністю між об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження. Наукові положення та висновки дисертації ґрунтуються на джерелознавчому аналізі мемуарів представників українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр. Зміст дисертації свідчить про послідовне розв'язання визначених авторкою дослідницьких завдань. Структура дисертації відповідає логіці наукового дослідження та визначається послідовним переходом від історіографічного і теоретико-методологічного осмислення проблеми до безпосереднього аналізу джерельного комплексу та його інформаційного потенціалу. Наукові результати безпосередньо впливають із проведеного дослідження та не мають характеру декларативних узагальнень.

Методологічна основа дисертації вирізняється міждисциплінарним характером. Мемуари аналізуються одночасно як джерело фактичної інформації

про історичні події та як наратив, у межах якого відбувається подальше осмислення минулого. У роботі враховується часова дистанція між описуваними подіями та моментом створення або публікації спогадів, особливості авторської пам'яті, вибірковість відтворення минулого, індивідуальна позиція мемуариста та його подальше переосмислення власного досвіду.

Український рух спротиву 1960 – 1980-х рр. є достатньо добре представленою темою історіографії, однак мемуари його учасників як окремий комплекс історичних джерел потребують спеціального аналізу, що й визначає новизну дисертаційного дослідження. Авторка демонструє, що мемуари мають значний інформаційний потенціал для дослідження інструментів репресивного впливу, особистого та колективного досвіду діячів, повсякденності, міжособистісних зв'язків.

### **Оцінка змісту та оформлення дисертації, її завершеність.**

Дисертаційна робота за своїм змістом, структурою та рівнем наукового опрацювання відповідає основним вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» галузі знань 03 «Гуманітарні науки». Зміст роботи відповідає заявленій темі, поставленій меті та сформульованим дослідницьким завданням. Наукові положення, сформульовані в дослідженні, мають належне теоретичне та методологічне обґрунтування і містять елементи наукової новизни. Визначені авторкою мета і завдання дослідження реалізовані, їх розв'язання є послідовним та аргументованим. Отримані результати логічно випливають із проведеного дослідження, є обґрунтованими. Висновки змістовно відповідають поставленим дослідницьким завданням, запропоновані авторкою узагальнення не виходять за межі опрацьованого матеріалу. Дисертаційна робота характеризується внутрішньою структурною завершеністю.

**Структура роботи.** Вступ дисертації містить необхідні структурні елементи, передбачені вимогами до такого виду наукових праць. У ньому належно обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, а також наведено відомості про їх апробацію.

У першому розділі дисертації «Історіографія, джерельна база та методи досліджень» авторка здійснює аналіз стану наукової розробки проблеми, визначає основні напрями її вивчення в українській та зарубіжній історіографії, простежує еволюцію дослідницьких підходів до історії епохи-джерел та українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр. Йдеться про понятійно-категоріальний апарат роботи та визначено місце мемуарів серед інших різновидів особових джерел. Розглядаються питання співвідношення понять «мемуари», «автобіографія», «щоденник», «епістолярій», а також проблеми суб'єктивності, ретроспективності та вибіркості особистого свідчення. Означено найбільш поширені групи мемуарних джерел (с. 39), визначено їх

видову та жанрову специфіку, окреслено хронологічні і тематичні межі залученого матеріалу. Методологія дослідження має міждисциплінарний характер: історичний та джерелознавчий аналіз поєднуються з біографічним і наративним підходами.

Другий розділ демонструє можливості мемуарів як біографічного та просопографічного джерела. У підрозділі 2.1 «Формування світогляду та життєвих траєкторій дисидентів у світлі мемуаристики» свідчення мемуарів залучаються для простеження чинників, що впливали на формування поглядів майбутніх учасників українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр. Авторка звертається до автобіографічного матеріалу, що дозволяє розкрити роль родинного середовища, освіти, культурного та інтелектуального оточення, професійного досвіду й особистих життєвих обставин у формуванні світоглядних орієнтацій активістів руху. Підрозділ 2.2 «Українське дисидентство у світлі авторефлексій і гетеростереотипів» розширює цей аналіз за рахунок вивчення способів саморепрезентації діячів та їхніх оцінок інших учасників руху. Простежено, як учасники руху осмислювали власну роль, мотиви, вибір форм діяльності та репрезентуються інші учасники руху. У підрозділі 2.3 «Груповий портрет дисидентства за мемуарними свідченнями» окремі біографічні відомості та характеристики використано для спроби створення узагальненого образу неоднорідної групи.

Третій розділ «Мемуари як джерело для дослідження суспільно-політичної історії дисидентського руху в УРСР» безпосередньо зосереджений на реконструкції ключових аспектів історії руху на основі мемуарних свідчень. У підрозділі 3.1 «Культурно-інтелектуальне середовище українського дисидентства 1960–1970-х рр. у мемуарних наративах» досліджується як простір міста впливав на еволюцію форм діяльності діячів руху спротиву. Мемуари дають можливість побачити неформальні зв'язки, кола спілкування, інтелектуальні контакти, культурні ініціативи, дискусії та поширення ідей. Підрозділ 3.2 «Визначення і відтворення дисидентами ключових подій у діяльності руху» присвячено тому, як самі учасники українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр. визначали переломні моменти його історії. Наголошується, що по-перше, мемуари містять інформацію про перебіг подій; по-друге, сам спосіб їх відбору та оцінки демонструє, які події учасники руху вважали такими, що визначили його розвиток. У підрозділі 3.3 «Механізми політичних репресій влади проти інакодумців у світлі мемуарної спадщини» простежуються основні форми та практики переслідування активістів спротиву, характер взаємодії з радянськими органами державної безпеки, особливості слідства, судового переслідування, ув'язнення, заслання та інших форм тиску. Наголошується, що мемуари значно доповнюють офіційну документацію інформацією про повсякденний, психологічний та особистісний досвід репресій.

Висновки дисертації узагальнюють результати проведеного аналізу та співвідносять їх із поставленими у вступі завданнями. Список джерел та літератури відображає джерельну й історіографічну основу дослідження.

**Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.** Теоретичне значення дисертаційного дослідження визначається передусім його внеском у розвиток джерелознавчих студій та історії українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр. Окреме теоретичне значення мають результати, отримані в межах біографічного та просопографічного аналізу. На підставі мемуарних свідчень простежуються чинники формування світогляду активістів руху, закономірності їхніх життєвих траєкторій, особливості самооцінки та взаємного сприйняття. Узагальнення таких даних дає змогу перейти від окремих біографічних випадків до характеристики їхнього середовища як соціально-інтелектуальної спільноти. Значення отриманих результатів полягає також у тому, що вони можуть бути використані як методологічна основа для подальшого опрацювання інших комплексів его-джерел. Практичне значення дисертації пов'язане насамперед із можливістю використання її результатів у подальших наукових дослідженнях історії України другої половини XX століття, українського руху спротиву 1960 – 1980-х рр., історії повсякденності та біографістики. Також, сформульовані у роботі положення можуть бути використані під час підготовки навчально-методичних матеріалів відповідних дисциплін.

**Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях.** За темою дисертації здобувачкою опубліковано три наукові статті та одні тези доповіді конференції. Із трьох статей дві опубліковано у фахових наукових виданнях України, віднесених до категорії «Б», одна – у науковому періодичному виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі Web of Science та належить до категорії «А». Представлена кількість і характер публікацій відповідають встановленим вимогам до апробації основних результатів дисертаційних досліджень на здобуття ступеня доктора філософії.

#### **Відсутність порушення академічної доброчесності.**

Під час ознайомлення з дисертаційною роботою Ганни Дмитрівни Малої явних ознак порушення академічної доброчесності не виявлено. Текст дисертації справляє враження самостійного наукового дослідження, виконаного з використанням належного наукового апарату, коректного цитування та посилань на джерела.

Разом із тим оцінка дотримання академічної доброчесності здійснювалася на основі ознайомлення зі змістом поданих матеріалів і не передбачала спеціального технічного (програмного) аналізу на предмет текстових збігів чи інших можливих порушень.

#### **Зауваження та рекомендації щодо змісту дисертації.**

1. Дисертаційна робота набула б більшої ґрунтовності, якби дисертантка залучила вагомі наукові дослідження, у яких осмислено процес формування

світогляду та діяльність ключових постатей українського руху опору 1960–1980-х рр., зокрема Михайла та Богдана Горинів, Вячеслава Чорновола. Зокрема, щодо останнього в історіографічному огляді дисертації не представлено жодного комплексного дослідження.

2. Для більш цілісного висвітлення теми дисертаційної роботи доцільно було б залучити матеріали фондів архівних установ, таких як Галузовий державний архів Служби безпеки України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, де зосереджено значний масив документів щодо українського національного руху 1960–1980-х рр.

3. Викликає зауваження й те, що в дисертації не проаналізовано значного масиву епістолярних джерел одного з ключових діячів українського національного руху досліджуваного періоду – Вячеслава Чорновола.

4. Авторка зазначає, що в дисертаційному дослідженні «найбільш часто залучаються матеріали щоденників Л. Танюка» (с. 45). Хоча у «Списку джерел і літератури» наведено лише два томи його багатотомного щоденникового видання, яке на сьогодні налічує кілька десятків томів (с. 183).

5. У дисертаційній роботі авторка слушно зазначає, що в ході дослідження необхідно провести «визначення категоріального апарату, оскільки частина застосовуваних понять має дискусійний характер і по-різному тлумачиться в історіографії» (с. 49). Це твердження є цілком слушним, проте в роботі спостерігаються певні суперечності під час розгляду такого явища, як український національний рух, його складових, сукупності ідей та форм діяльності.

6. У контексті досліджуваної тематики доцільно чіткіше розмежовувати поняття українського національного руху та дисидентського руху. Український національний рух 1960–1980-х рр. був продовженням попередніх етапів боротьби українського народу за політичну незалежність та виражав національно-визвольні, громадянські та релігійні вимоги, чим суттєво відрізнявся від опозиційних рухів у країнах Центрально-Східної Європи та Росії. З огляду на це використання терміна «дисидент» стосовно українського руху потребує додаткового обґрунтування, оскільки значна частина його учасників виступала не лише проти існуючого політичного режиму, а й за національно-культурне та державне самоствердження українського народу.

7. Аналізуючи мемуарну спадщину діячів українського руху 1960–1980-х рр., доцільно було б з'ясувати та відобразити в дисертаційній роботі їхнє ставлення до терміну «дисидент» і те, чи асоціювали вони себе з цим поняттям. Адже здобувачка лише зазначає, що цей термін був «накинутий Заходом» (с. 90), а також наводить на цій же сторінці слова активіста руху спротиву Василя Овсієнка про те, що «ніхто сам себе не називав дисидентом».

8. У тексті зустрічаються граматичні та пунктуаційні помилки (с. 14, 48, 71, 83, 116, 125 та ін.).

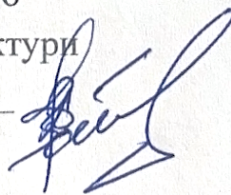
**Загальний висновок про дисертаційну роботу.** Вважаю, що дисертаційна робота Ганни Дмитрівни Малої на тему «Мемуари як джерело з історії дисидентського руху в УРСР (1960-ті – 1980-ті рр.)» виконана на належному науковому рівні, є завершеним самостійним науковим дослідженням, а сукупність її теоретичних і практичних результатів забезпечує розв'язання наукового завдання.

Дисертаційна робота за актуальністю теми, обґрунтованістю та достовірністю отриманих результатів, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, повнотою викладу основних результатів у наукових публікаціях відповідає вимогам, встановленим чинним законодавством України, зокрема вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Здобувачка Ганна Дмитрівна Малає заслужує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

завідувач кафедри політичних наук  
та історії Київського національного  
університету будівництва і архітектури  
д.і.н., проф.



**Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ**

